

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK’TE İÇECEK ADLARI İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

*Nurgül GÖKTÜRK**

Özet

Bu çalışmada Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’teki içecek adları ile ilgili söz varlığı araştırılacak olup bulunan bu sözcükler alıntı dil açısından ve fonetik, morfolojik, semantik açıdan değerlendirilerek istatistiksel veriler ortaya konulmuştur. Kavram alanındaki içecek türlerinin Türkçe Sözlük’te altmış maddede yer aldığı ortaya çıkmıştır. Türkçe Sözlük’te bu sözcüklerin otuz dokuzu Türkçe kökenlidir. Altı sözcük dışında diğer bütün sözcükler Türkçenin vurgu kuralına uymaktadır. Uzun ünlü ise Arapçadan alınmış sadece iki sözcükte bulunmaktadır. Genel olarak içecek kavram alanına ait meşrubat türü sözcükler türetme yoluyla değil tamlama yoluyla oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: içecek, meşrubat, içecek türleri, söz varlığı, Türkçe Sözlük.

ON THE VOCABULARY ASSOCIATED WITH BEVERAGE NAMES IN THE TLS TURKISH DICTIONARY

Abstract

In this study, vocabulary related to beverage names in Turkish Language Society Turkish Dictionary will be investigated and these words will be evaluated in terms of citation language and phonetic, morphological, semantic, and statistical data will be revealed. It has been revealed that beverage types in the concept area are included in sixty entries in the Turkish Dictionary. Thirty-nine of these words in the Turkish Dictionary are of Turkish origin. Except for six words, all other words obey the Turkish stress rule. The long vowel is found in only two words taken from Arabic. In general, soft drink type words belonging to the concept of beverage were formed by noun phrase rather than derivation.

Keywords: beverage, potable, types of beverages, vocabulary, Turkish Dictionary.

* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı,
nurgulgokturk@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0002-7670-8596
Gönderim tarihi: 15/04/2021 Kabul tarihi: 21/05/2021

Giriş

Duygu ve düşünceleri bildirmeye yarayan dil seslerden oluşmuş olup bu sesler de anlamlı bir bütün oluşturarak o dilin söz varlığını oluşturur, oluşan bu sözcük varlığı o dili konuşanların maddi ve manevi kültürünü yansıtarak nesilden nesile aktarılır, bu aktarım gerçekleşirken dilde değişimler de olur. Sözcüğün artık kullanımdan kalkması, okunuşunun veya yazılışının değişmesi, türeme yoluyla sözcüğün genişlemesi gibi değişimler yaşanabilir.

Dilin söz varlığındaki sözcük, atasözü ve deyimleri alfabetik sıraya göre açıklayan, temel kaynak olan sözlükler o dönemin yaşayış tarzına da tanıklık etmektedir. Geçmişten günümüze kadar gelmiş olan sözlükler incelendiğinde o dönemin kültürü, ekonomisi, coğrafyası, tarihi ve sanatı hakkında bilgi edinebiliriz. Türk sözlükçülüğünü başlatan Divanü Lügati't-Türk'ten bu yana yazılan bütün sözlükler üzerine inceleme yapıldığında Türk dilinin değişimi, gelişimi ve Türklerin yaşam tarzındaki değişimler fark edilebilir.

Dillerin birbiriyle etkileşimi dilin doğal bir sonucudur. Ülkelerin birbiriyle olan başta dini ve kültürel ilişkiler olmak üzere bilimsel teknolojik ve ticari faaliyetler bu durumun en önemli sebepleridir. Bu etkileşim sonucunda bir dilden diğerine sadece sözcükler alınmamış söz dizimsel öğeler de geçmiştir. Türk dilinin diğer dillerle etkileşimi Göktürklerden başlayıp Uygurlar döneminde Budizm ve Maniheizm gibi inançların benimsenmesi ile Çince, Toharca, Soğdca ve Sanskritçeden kelimeler Türk diline geçmiştir. Türklerin İslam dinine girmesiyle birlikte Karahanlılar döneminden itibaren Türk diline Arapça ve Farsça sözcükler ve birtakım gramatikal yapılar girmeye başlamıştır. Türklerin Anadolu'ya göç etmesiyle birlikte Bizans, Ceneviz, Venedik ve İtalyan toplulukları ile iletişim kurmuş, bu sırada o dillerden özellikle İtalyancadan sözcükler Türk diline geçmiştir. Tanzimat Fermanı ile batılılaşma hareketleri sonucu Fransızca ile etkileşim içinde bulunmuştu bunu takiben 19. yüzyılda ise İngilizceden birçok sözcük alınmıştır (Zengin, 2017, s.294). Bu alıntı sözcükler Türkçe Sözlük'te gösterilmektedir.

Köklü bir geçmişi sahip olması sebebiyle geniş bir coğrafyaya yayılan Türkçe zengin bir söz varlığına sahiptir. İlk baskısı 1945 yılında yayımlanan Türkçe Sözlük'ün geliştirilmiş, genişletilmiş ve zenginleştirilmiş on birinci baskısında bu söz varlığını görmekteyiz. Toplam söz varlığı sayısı söz, deyim, terim, ek ve anlam olmak üzere toplam sayı yüz yirmi iki bin dört yüz yirmi üç, fakat bu sayının yaklaşık yüzde yirmisi yabancı dillerden alıntıdır.

Sözlükteki madde başı sözcükler öğrenme ve öğretmeyi kolaylaştırma açısından bitki bilimi, dil bilimi, edebiyat, anatomi, biyoloji, coğrafya, matematik, geometri, fizik, tarih, ticaret, felsefe, tiyatro, sinema, teknoloji, mantık, madencilik, mimarlık, bilişim gibi kullanım alanına göre ayrılmıştır, fakat bu kullanım alanları kendi içinde alt başlıklara ayrılmamıştır. Sözlükte anlamayı kolaylaştırmak için madde başı sözcüklerin tanımlarının dışında türü, okunuşu, alındığı dil, aldığı ad durum eki, örnek cümleler ve o sözcükle yapılan birleşik sözler, atasözü, deyim ve birleşik fiiller de yer almaktadır.

Temel söz varlığı insan odaklı olduğu için insanın organları başta olmak üzere onun en doğal gereksinimlerini karşılayan yemek, içmek, uyumak, gitmek, gelmek, almak, vermek gibi kavramlar ve ona en yakın kişileri gösteren akrabalık adları, sayılar, insanın maddi-manevi kültürü içine giren çeşitli kavramlar sayılabilir (Aksan, 2004, s.26). Bu nedenle insan yaşamında birinci derecede önemli olan "içilen her şey, meşrubat" anlamına gelen içecek kavramı temel söz varlığı içinde yer almaktadır.

İçecek temel ihtiyaç olarak hayatımızda vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Sıcak, soğuk diye ikiye ayrılan içeceklere kahvaltıda, kahvaltı sonrasında, yemek öncesi, yemekte, yemek sonrasında yani gün boyu ihtiyaç duyarız, bu ihtiyaç kültürden kültüre, kişiden kişiye de değişebilir. Bu çalışmada Türk kültürüne ait içecek kavram alanı içerisinde yer alan meşrubat türü olan sözcükler kullanım alanı, alıntı dil, tür, yapı, okunuş açısından değerlendirilecektir.

Değerlendirme

Bu çalışmada Türkçede içecek kavram alanına ait meşrubat türleri olarak Türkçe Sözlük'te altmış sözcük olduğu tespit edilmiştir. İhtiyaçlar doğrultusunda dile yeni sözcükler girebileceğinden dolayı bu sayı gelecekte değişecektir. Bu üzerinde çalışılan altmış sözcükten on tanesinin (*çay, kahve, kola,*

kakao, kuşburnu, salep, ihlamur, ada çayı, dağ çayı, kınakına) kullanım alanı bitki bilimi olarak verilmekte fakat diğerlerinde bu konuda bilgi verilmemektedir.

Türkçe sözlüğe göre bu çalışmada yer alan altmış bir sözcükten otuz dokuzu Türkçe olup altısı Arapçadan, üçü Fransızcadan, ikisi Farsçadan, ikisi İtalyancadan, ikisi Rumcadan, biri İspanyolcadan, biri İngilizceden, biri Çince ve biri Kafkas dillerinden alınmıştır, neskafe ise tescilli ürün adından oluşturulmuştur. Fakat birleşik sözcükler ayrı ayrı incelendiğinde ortaya farklı bir sonuç çıkmaktadır. Bu durumda Türkçe Sözlük' teki Türkçe olan içecek adları on bire düşmektedir. Bunlar şu sözcüklerdir: *ağartı, ayran, boza, kaynar, kuşburnu, meyan balı, tükenmez, çilek suyu, elma suyu, üzüm suyu, süt.*

Yabancı dillerden Türkçeye geçmiş içecek adları ise şunlardır:

Arapçadan Türkçeye geçmiş içecek adları: *kahve, moka, salep, şerbet, zenzem.*

Fransızcadan Türkçeye geçmiş içecek adları: *kakao, şokola, şurup.*

İngilizceden Türkçeye geçmiş içecek adları: *kola.*

Kafkas dillerinden Türkçeye geçmiş içecek adları: *kefir.*

İspanyolcadan Türkçeye geçmiş içecek adları: *kınakına.*

İtalyancadan Türkçeye geçmiş içecek adları: *limonata.*

Çince Türkçeye geçmiş içecek adları: *çay.*

İtalyancadan Türkçeye geçmiş içecek adları: *soda.*

Rumcadan Türkçeye geçmiş içecek adları: *ihlamur, somata.*

Farsçadan geçmiş içecek adları: *sirkengebin, şıra*

Türkçe+Arapça şeklinde olan içecek adları: *ahududu şurubu, kabuk kahvesi, karadut şerbeti, kızılıcak şurubu, kızılıcak şerbeti, koruk şerbeti.*

Türkçe+Farsça şeklinde olan içecek adları: *üzüm şırası.*

Arapça+Arapça şeklinde olan içecek adları: *demirhindi şerbeti, hazır kahve.*

Farsça+Türkçe şeklinde olan içecek adları: *şalgam suyu, turşu suyu, havuç suyu, meyve suyu.*

Bulgarca+Türkçe şeklinde olan içecek adları: *vişne suyu.*

Fransızca+Türkçe şeklinde olan içecek adları: *portakal suyu.*

Arapça+Türkçe şeklinde olan içecek adları: *maden suyu, zenzem suyu.*

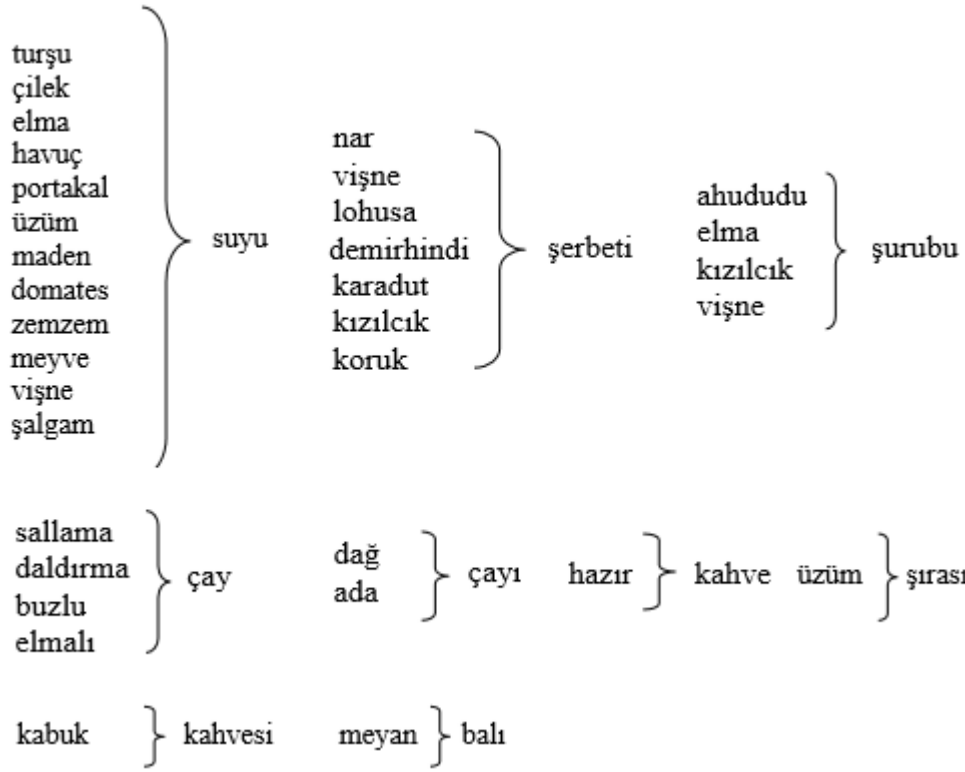
Türkçe+Çince şeklinde olan içecek adları: *elma çayı, buzlu çay, adaçayı, dağ çayı, sallama çay, daldırma çay.*

Bulgarca+Arapça şeklinde olan içecek adları: *vişne şerbeti, vişne şurubu.*

Rumca +Arapça şeklinde olan içecek adları: *lohusa şerbeti.*

Farsça+Çince şeklinde olan içecek adları: *meyve suyu.*

Bu çalışmada üzerinde çalışılan sözcüklerin hepsi tür olarak isim olup yapısal olarak incelendiğinde otuz ikisi basit, yirmi sekizi birleşik, üçü ise türemiş olduğu saptanmış olup *sirkengebin, somata, limonata, neskafe ve kınakına* ödünçleme olduğu için sözcük yapısı bilinmemektedir, bu sebeple bu çalışmada yapısı basit olarak değerlendirilmiştir. Birleşik yapıli sözcüklerin yirmi üçü belirtisiz isim tamlaması şeklindedir, beşi ise sıfat tamlamasıdır. Bu birleşik yapıli içecek adlarının tamlananlarına bakacak olursak on ikisi *su*, yedisi *şerbet*, altısı *çay*, dördü *şurup*, ikisi *kahve* diğerleri ise *bal* ve *şıra* sözcükleridir. *kuşburnu* sözcüğü ise benzetme yapılarak oluşmuş bitişik yazılan belirtisiz isim tamlamasıdır. Birleşik sözcükten oluşan içecek adlarının tamlayanları ve tamlananları ise şu şekildedir:

Bu çalışmada saptanan türemiş sözcükler ise *ağartı*, *kaynar*, *tükenmezdir*, her birinin eki birbirinden farklıdır, bu ekler *-ti*, *-r*, *-mez'* dir. Bu demek oluyor ki Türkçede içecek adı yapmak için sabit bir türemiş ek bulunmamaktadır.

Dilin etkili ve doğru kullanımına temel oluşturan vurgu Türkçe Sözlük'te dilbilim terimi olarak "Konuşma ve okuma sırasında bir hece veya kelime üzerine diğerlerinden daha farklı yapılan baskı, aksan." olarak tanımlanmaktadır. Türkçe sözcüklerde genel olarak vurgu bazı istisnai kurallar haricinde sözcüğün son hecesindedir. Bu çalışmadaki sözcüklerin çoğu Türkçenin vurgu kuralına uymakta fakat uymayan sözcüklerdeki vurgu görünümleri şu şekildedir: *kaka'o*, *ko'la*, *ku'sburnu*, *limona'ta*, *lohu'sa şerbeti* ve *soma'ta'* dir.

Bugün Türkçe kökenli kelimelerde uzun ünlü bulunmamakla birlikte Türkçeye Arapçadan ve Farsçadan girmiş olan sözcüklerde bulunmaktadır. Bu çalışmada Arapçadan Türkçeye geçmiş olan sadece iki sözcükte uzun ünlü bulunmaktadır: *sa:lep* ve *meş:ru:bat*.

Yapılan çalışma sonucunda siyah çay dışındaki bütün bitki türlerinden yapılan çay anlamına gelen *bitki çayı* ve bununla birlikte *yeşil çay* ve *beyaz çayın* Türkçe Sözlük'te yer almadığı tespit edilmiştir. Bu içeceklerin kullanım sıklığı yüksek olduğu için sözlüğe madde başı olarak alınması gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük'te (11. baskıda) yer alan içecek kavram alanına ait meşrubat türündeki madde başı sözcükler anlamlarıyla birlikte aşağıda gösterilmektedir:

ada çayı: 1. Ballıbabagillerden, yurdumuzda çok yetişen tüylü ve beyazımtırak yaprakları olan güzel kokulu bir bitki, 2. dağ çayı.

2. Bu bitkiden yapılan sıcak içecek.

ağartı: Süt, yoğurt, peynir, ayran vb. yiyecek ve içecekler.

ahududu şurubu: Ahududu özü ile hazırlanan içecek.

ayran: Süt veya yoğurt yayıkta çalkalanarak yağı alındıktan sonra kalan sulu bölüm.

boza: Arpa, darı, mısır, buğday vb. tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoş içecek.

buzlu çay: Soğuk olarak ikram edilen bir çay türü.

çay: 1. Çaygillerden, nemli iklimlerde yetişen bir ağaççık (*Thea chinensis*).

2. Bu ağaççığın özel işlemlerle kurutulan yaprağı.

3. Bu yaprağın demlenmesiyle elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek.

4. Çeşitli bitkilerin yaprak veya çiçeklerinin demlenmesiyle elde edilen bir içecek türü.

çilek suyu: Çileğin sıkılmasıyla elde edilen meyve suyu.

dağ çayı: Ada çayı.

daldırma çay: Sallama çay.

demirhindi şerbeti: Demirhindiden yapılan bir şerbet türü.

domates suyu: Domatesin sıkılmasıyla elde edilen içecek.

elma çayı: Elmadan çıkarılan meyve suyu

elma suyu: Elmadan çıkarılan meyve suyu.

elma şurubu: Elmanın şekerle kaynatılmasından elde edilen bir içecek türü.

gazoz: Meyve esansı, şeker ve karbon asidi ile yapılan, basınçlı hava ile şişelere doldurularak hazırlanan içecek.

havuç suyu: Havuç meyvesinin sıkılması ile elde edilen meyve suyu.

hazır kahve: Granül hâline getirilen kahveye sıcak su veya süt eklenerek hazırlanan içecek.

ihlamur: 1. Ihlamurgillerden, kerestesi beğenilen, büyük bir gölge ağacı. (*Tilia*)

2. Bu ağacın güzel kokulu çiçeği.

3. Bu çiçeğin kurutulup kaynatılmasıyla elde edilen içecek.

kabuk kahvesi: Antep fıstığı kabuğunun öğütülmüş ve hafifçe kavrulmuşu ile yapılan ve kahveye benzeyen içecek.

kahve: 1. Kök boyasığıllardan, sıcak iklimlerde yetişen bir ağaç (*Coffea arabica*)

2. Bu ağacın meyvesinin çekirdeği.

3. Bu çekirdeklerin kavrulup çekilmesiyle elde edilen toz.

4. Bu tozla hazırlanan içecek.

kakao: 1. İki çeneklilerden, Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen bir ağaç, Hint bademi (*Theobroma cacao*).

2. Bu ağacın meyvesinin çekirdeği.

3. Bu çekirdeklerin öğütülmesiyle elde edilen toz.

4. Bu tozdan su veya sütle hazırlanan içecek.

karadut şerbeti: Karadut meyvesinden yapılan bir şerbet türü.

kaynar: Yeni doğum yapmış anneye ve konuklara sunulan tatlı içecek.

kefir: Özel bir maya mantarıyla keçi veya inek sütünün mayalanmasıyla hazırlanan ekşi içecek.

kınakına: 1. Kök boyasığıllardan, asıl yurdu Güney Amerika olan, Hindistan ve Endonezya'da da yetiştirilen, kabuğundan kinin çıkarılan bir ağaç (*Cinchona*).

2. Bu bitkiden yapılan içecek.

kızılcık şerbeti: Kızılcık meyvesinden yapılan bir şerbet türü.

kızılcık şurubu: Kızılcık özü ile hazırlanan içecek.

kola: 1. Kolagillerden, Afrika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve kola cevizi adıyla anılan, çekirdekleri kahveden daha uyarıcı olan bazı içeceklerde ve hekimlikte kullanılan bir bitki (*Cola acuminata*).

2. Bu bitkinin yaprağından çıkarılan kokulu bir maddeyle kokulandırılan ve içine şeker, karbonat katılarak yapılan içecek.

koruk şerbeti: Koruktan yapılan, bazen nane veya oğul otu katılan şerbet.

kuşburnu: 1. Çalılık ve ormanlık alanlarda yetişen, soluk pembe renkte çiçekler açan bir ağaç, yaban gülü ağacı (*Rosa canina*).

2. Bu ağacın parlak kırmızı renkli, içi tüylü ve çekirdekli meyvesi.

3. Bu meyveden yapılan içecek.

limonata: Su, şeker ve limon suyundan yapılan şerbet.

lohusa şerbeti: Lohusa şekerinden yapılan, doğum dolayısıyla kutlamaya gelenlere sunulan şerbet.

maden suyu: İçinde erimiş mineraller bulunan ve bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan kaynak suyu.

meyan balı: Meyan kökünden elde edilen bir içecek türü.

meyve suyu: Meyveden elde edilen su.

moka: 1. Çok kokulu bir tür kahve.

2. Bu kahveden yapılan içecek.

nar şerbeti: Taze nardan yapılan şerbet.

neskafe: Nescafe tescilli ürün adından, hazır kahve.

portakal suyu: Portakal sıkılarak elde edilen su.

salep: 1. Salepgillerin tek köklü, yumrulu, salkımlı veya başak çiçekli olan örnek bitkisi (Orchis).

2. Bu bitkinin yumru durumundaki köklerinden dövülerek hazırlanan beyaz toz.

3. Bu tozun, şekerli süt veya su ile kaynatılmasıyla yapılan sıcak içecek.

sallama çay: Torbacık içinde sıcak suya daldırılarak yapılan çay, poşet çay, torba çay, daldırma çay.

sirkengebin: Sirkeli bal şerbeti.

soda: 1. Sindirimi kolaylaştırmak, susuzluğu gidermek, içkileri sulandırmak için kullanılan, içinde sodyum karbonat bulunan, köpüren su.

somata: Bademden yapılan bir şerbet, badem sübyesi.

su: 1. isim Hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde, **2.** Bu sıvıdan oluşan kitle, deniz, akarsu.

3. Meyve, sebze vb.nin sıkılmasıyla elde edilen sıvı.

4. Bazı kokulu yaprak veya çiçeklerin imbiikten çekilmesiyle elde edilen kokulu sıvı.

süt: 1. Kadınların ve memeli dişi hayvanların yavrularını besledikleri, memelerinden gelen, besin değeri yüksek beyaz sıvı.

2. Bazı bitkilerin türlü organlarında bulunan beyaz renkte öz su.

şalgam suyu: Doğranmış şalgam, havuç ile bulgur, su ve tuz kullanılarak yapılan bir içecek.

şerbet: 1. Meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan içecek.

2. Belli törenlerde konuklara sunulan şekerli içecek.

3. Sözlencek veya nişanlanmak üzere tarafların anlaşması durumunda tören yapılarak içilen içecek.

şıra: 1. isim Henüz mayalanmamış üzüm suyu

2. Bazı meyve ve sebzelerin özü "Elma şırası."

şokola: Çikolata, şeker, su veya sütle yapılan sıcak içecek.

şurup: 1. Çok kaynatılarak koyulaştırılmış şerbet.

2. Çeşitli meyve özleri ve şekerin kaynatılmasıyla elde edilen içecek.

turşu suyu: Turşunun içilebilir nitelikteki ekşimsi ve kekremsi suyu.

tükenmez: (*halk ağzında*) Bir kapta ekşitilen ve alındıkça su eklenecek çoğaltılan üzüm veya üzüm, elma, armut karışımı bir içecek türü.

üzüm şırası: Üzümün ezilerek suyunun çıkarılması ve dinlendirilmesi ile elde edilen şıra, dinlendirilmiş üzüm suyu.

üzüm suyu: Üzümün sıkılması sonucu elde edilen meyve suyu.

vişne suyu: Vişneden çıkarılan su.

vişne şurubu: Vişneden çıkarılan su.

zemzem: Kâbe yakınında bulunan bir kuyunun Müslümanlarca kutsal sayılan suyu, zemzem suyu.

zemzem suyu: Zemzem

Sonuç

Bu çalışmanın sonucunda içecek kavram alanına ait meşrubat türlerinin Türkçe Sözlük'te altmış maddesi olduğu ortaya çıkmıştır. Türkçe Sözlük'te bu sözcüklerin otuz dokuzu Türkçe olarak gösterilmektedir fakat yirmi sekizi birleşik sözcük olduğu için bunlar ayrı ayrı incelendiğinde farklı bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Altı sözcük dışında diğer bütün sözcükler Türkçenin vurgu kuralına uymaktadır. Uzun ünlü ise Arapçadan alınmış sadece iki sözcükte bulunmaktadır. Genel olarak içecek kavram alanına ait meşrubat türü sözcükler türetme yoluyla değil, tamlama yoluyla oluşturulmuştur.

Kaynakça

AKSAN, Doğan (2004). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.

TDK. (2020). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı, (Haz. Şükrü Akalın vd.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ZENGİN, Eyüp (2017). Türkçenin Diğer Dillerle Etkileşimi ve Sonuçları, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 52, 293-299.